

Протестантські громади Закарпаття у 30-х – 40-х рр. ХХ ст.

*Тоталітарні режими не обмежуються
у своїй діяльності лише політикою.
Людина їм потрібна цілком.*

Клеменс Фольгальс

Сторінки історії релігійного життя протестантських громад краю у 30-х – 40-х рр. минулого століття, на жаль, і досі залишають більше запитань, аніж відповідей, а ті нечисленні джерела, що висвітлюють становище протестантів у 30-ті рр. ХХ ст. – роки панування чеського й угорського режимів – так і залишаються „terra incognita” для широкого загалу дослідників.

Відчутною «білою плямою» у дослідженнях є і вивчення догматичних засад протестантських віровчень, життєдіяльності їх найбільш впливових представників духовенства та вірників.

На загальному фоні досліджень конфесійних проблем загалом (Володимир Баран³²⁶, Сергій Головащенко³²⁷, Віктор Єленський³²⁸, Вікторія Любащенко³²⁹) і Закарпаття зокрема (Іван Мигович³³⁰, Микола Палінчак³³¹) сторінки історії реформатської церкви краю посідають вельми скромне місце у колі наукових зацікавлень сучасних вітчизняних істориків: однак, ми змушені констатувати про відсутність окремих монографій і навіть якихось бодай невеличких наукових розвідок, що висвітлювали б релігійне життя реформатського духовенства та вірників.

Окремі епізоди, що стосуються цієї конфесії, зустрічаємо і в працях сучасних дослідників (Дмитро Букович³³², Володимир Фенич³³³, Осип Данко³³⁴), у яких вчені

³²⁶ Баран В. Влада і церква: З історії взаємин у 1945–1965 роках // Сучасність. – 1995. – № 5. – С. 113–128.

³²⁷ Головащенко С. «Класичний» протестантизм // Політика і час. – 1994. – № 4. – С. 51–58.

³²⁸ Єленський В. Найдавніше з визнаних прав // Людина і світ. – 1998. – № 4. – С. 2–8; Його ж: Православні й католики в посткомуністичну добу // Людина і світ. – 1996. – № 3. – С. 10–14; Його ж: Релігія і «серебудова» // Людина і світ. – 2000. – № 11–12. – С. 11–28; Його ж: Сучасний протестантизм: динаміка, процеси, тенденції. – К.: Т-во «Знання» УРСР, 1989. – 46 с.; Його ж: Українське суспільство і «секти» // Людина і світ. – 1998. – № 9. – С. 9–12.

³²⁹ Любащенко В. Історія протестантизму в Україні. – Львів: Просвіта, 1995. – 350 с.; Її ж: Протестантизм у державно-церковних відносинах // Людина і світ. – 2002. – № 3. – С. 27–30.

³³⁰ Мигович І. Релігія і церкви в нашому краї. – Ужгород: УжДУ, Закарпат. т-во «Знання», Закарпат. гуманістична асоціація релігієзнавців, 1993. – 110 с.

³³¹ Палінчак М. Державно-церковні відносини на Закарпатті та в Східній Словаччині в 20 – середині 30-х років ХХ століття. – Ужгород: Ужгород. держ. ун-т, Українська асоціація релігієзнавців, 1996. – 92 с.

³³² Букович Д. Протистояння // Новини Закарпаття. – 1992. – 17 лист. – С. 5.

³³³ Фенич В. Церковна політика угорського уряду та національно-політична заангажованість греко-католицького і православного духовенства Закарпаття (березень 1939 – жовтень 1944 рр.) // Carpatika – Карпатика. – Вип. 20. – Ужгород, 2002. – С. 61–103.

³³⁴ Данко О. Православна церква на Закарпатті // Закарпаття під Угорщиною. 1938–1944 рр. / Упорядкув. та передм. В. Маркуся та В. Худанича. – Ужгород: Гражда-Карпати, 1999. – С. 165–181.

торкаються, безперечно, важливих проблем поширення кальвінізму, становища реформатської церкви за часів першої Чехословацької республіки та угорської окупації краю.

Великий науковий інтерес викликає праця сучасних закарпатських вчених Омеляна Довганича та Олексія Хланти³³⁵, в якій проаналізовано рецидиви конфесійної політики радянської держави 40-х – 50-х рр. минулого століття. Викриваючи репресії проти греко- та римо-католицьких вірників і служителів релігійних культів, гоніння на православну церкву, дослідники не оминули й протестантські громади Закарпаття, зокрема реформатів, свідків Єгови і п'ятдесятників. Проблемні питання щодо місця та ролі реформатської церкви краю на сучасному етапі стали предметом дослідження Івапця Бабинця³³⁶.

Тільки сьогодні з'являються наукові студії, що мають ознайомчий характер з адвентистською конфесією в Україні (Ігор Опря³³⁷). На цьому фоні своєю новизною вирізняється наукова праця Вікторії Любашенко³³⁸, в якій загалом представлена найбільш повна панорама їх діяльності й докладно проаналізовано не тільки місце і роль церкви адвентистів Сьомого Дня (далі – АСД) на конфесійній мапі сучасної України, але й у Всесвітній організації АСД.

Одним із найфундаментальніших сучасних досліджень історії протестантизму, процесів його проникнення та особливостей поширення в Україні є багатотомне видання «Історія релігії в Україні», зокрема том 5 «Протестантизм в Україні» (за редакцією проф. П. Яроцького)³³⁹, у якому вчені розглядають і ті непрості процеси, які відбувалися на Закарпатті, однак обмежуються подіями 1946 р., а саме проведенням Мукачівської конференції за участю Олександра Карєва, делегованого представника від Весоюзної Ради євангельських християн-баптистів (далі – ВРЄХБ), та Олексія Андрійєва, Уповноваженого ВРЄХБ по УРСР, і вірників громад вільних християн³⁴⁰.

Оцінка діяльності свідків Єгови сучасними науковцями, на жаль, так і залишається упередженою. Яскравим прикладом такої позиції слугує публікація Сергія Сьоміна³⁴¹, в якій автор дійшов висновку про небезпеку та «аморальність» догмату свідків Єгови про нібито близький кінець світу.

Невну спробу реабілітувати свідків Єгови в очах громадськості було зроблено українським вченим Петром Яроцьким³⁴² і вже згадуваними закарпатськими дослідниками Омеляном Довганичем та Олексієм Хлантою³⁴³.

³³⁵ Довганич О., Хланта О. У жорнах сталінських репресій: З історії ліквідації греко-католицької церкви та її возз'єднання з руською православною церквою, переслідування інших релігійних громад у 40–50-х роках ХХ століття / Передм. Беда В.В. – Ужгород: Карпати-Гражда, 1999. – 126 с.

³³⁶ Бабинець І. Релігійне життя угорської національної меншини на Закарпатті за роки незалежної України (1991–2001 рр.) // Carpatica – Карпатика. – Вип. 20. – Ужгород, 2002. – С. 168–176.

³³⁷ Опря І. З історії адвентизму на Правобережній Україні // Людина і світ. – № 10. – С. 34–36.

³³⁸ Любашенко В. Адвентисти в Україні: структура служіння // Людина і світ. – 2003. – № 2. – С. 47–51.

³³⁹ Історія релігії в Україні: У 10 т. – Т.5. Протестантизм в Україні [За ред. П. Яроцького]. – К.: Світ Знань. – 2002. – 424 с.

³⁴⁰ Там само. – С. 389.

³⁴¹ Сенченко Н. «Не прибавляй к словам Его...» // Вестник истины. – 2001. – № 2. – С. 10–14.

³⁴² Яроцький П. Протестантизм в Україні: динаміка змін // Людина і світ. – 2004. – № 7. – С. 2–

10.

³⁴³ Довганич О., Хланта О. У жорнах сталінських репресій... – С. 66–70.

На особливу увагу заслуговують праці української дослідниці Вікторії Мельник³⁴⁴, опубліковані в другій половині 80-х рр. XX ст., у яких міститься багатий фактичний матеріал із релігійного життя п'ятдесятницьких громад Західної України.

На відміну від сучасних українських вчених, зарубіжні дослідники значно активніше висвітлюють становище протестантських громад Закарпаття у досліджуваній нами період. До цієї когорти належать як теологи реформатської церкви закордоння (Фріц Пейсер-Мюллер)³⁴⁵, так і вчені (Ондраш Бенедек³⁴⁶, Андре Міллер³⁴⁷).

Таким чином, ми мали змогу пересвідчитись, що і сьогодні у працях як вітчизняних, так і зарубіжних дослідників у висвітленні історії протестантизму загалом і протестантських громад Закарпаття зокрема виникає більше запитань, аніж відповідей.

З огляду на зазначене, у цьому історико-правовому нарисі ми вирішуємо наступні завдання:

- на основі джерел Державного архіву Закарпатської області (далі – ДАЗО) і сучасних протестантських видань дослідити появу протестантських конфесій на теренах краю, висвітлити питання їх догматики;
- проаналізувати становище протестантських громад крізь призму панування трьох режимів – чеського, угорського та у перші роки радянського режиму;
- висвітлити правові аспекти становища протестантських громад (реєстрація громад, будівель);
- розглянути взаємозв'язки протестантських громад із одновірцями закордоння;
- проаналізувати вектори впливів міжнародних та регіональних протестантських організацій на реформатський клір та пресвітерський склад євангельських християн-баптистів краю.

I. Протестантські громади на теренах краю у 30-х – першій половині 40-х рр. XX ст.

Серед значної кількості джерел Державного архіву Закарпатської області нами знайдено унікальний документ, який свідчить, що ідеї Реформації у краї почали поширюватися у першій половині XVI ст. – найдавнішу реформатську громаду було створено у 1540 р. у Хусті³⁴⁸.

Так, у матеріалах про реєстрацію реформатських громад чиновники зазначали, що громаду реформатів міста Виноградова, яка у 1952 р. налічувала близько 600 вірників, створено у 1560 р., а громаду села Мінеральне, що на Ужгородщині – у 1768 р., членами якої були 349 вірників. Окрім того, вищезгадані громади володіли і культовими будівлями: так, у 1933 р. реформатські вірники Мінерального збудували храм, а їх виноградівські одновірці також мали культову будівлю³⁴⁹.

³⁴⁴ Мельник В. П'ятидесятництво: нові тенденції. – К.: Т-во «Знання» УРСР, 1988. – 48 с.

³⁴⁵ Peuser-Müller F. A kárpátaljai református egyház történelme a két világháború között-kitekintéssel a jelenre. – Budapest: Kiadó református zsinati irado Tanulmányi osztálya, 1994. – 467 p.

³⁴⁶ S. Benedek A. A tettenérhető történelem. Kárpátaljai nemzetiség – és kultúrtörténeti vázlat. – Ungvár-Budapest: Intermix Kiadó, 1993. – 119 p.

³⁴⁷ Міллер А. Історія християнської Церкви: У 2 т. – Ужгород: «Блага Вістка», 2001. – Т.2. – 741 с.

³⁴⁸ Оп. 1. – Стр. 62. Переписка с Уполномоченным Совета по делам религиозных культов при Совете Министров УССР о регистрации религиозных общин. – 25 апреля 1952 г. – 24 ноября 1952 г. – Арк. 4.

³⁴⁹ Там само. – Арк. 2-3.

У релігійно-обрядових традиціях місцеве реформатське духовенство використовувало кагсхізис «Реформатські недільні та святкові молитви», опублікованого у 1881 р. на угорській мові, укладачем яких був Валентин Рсіс та деякі інші збірки псалмів старих видань³⁵⁰.

Сен-Жерменські угоди від 8 вересня 1919 р. юридично закріпили акт входження Закарпаття під назвою «Підкарпатська Русь» до складу Чехословаччини. У цей період реформатська церква краю налічувала 88 церковних парафій і 49 церковних шкіл. Вона організувала окремий єпископат і приєдналася до реформатської церкви Словаччини (у документі вказано Чехословаччини – О.Л.)³⁵¹.

Зокрема, Олександр Зан-Фабіян у своїй статті³⁵², присвяченій становитищу реформатської церкви краю зазначає: «... Чехословацький уряд дивився на реформатську церкву з неповагою. Поки Закарпаття належало Чехословаччині, у церкві постійно відбирали школи і робили їх державними»³⁵³.

2 листопада 1938 р. згідно з умовами Віденського арбітражу гортіївська Угорщина окупувала частину території Підкарпатської Русі: до Угорщини були приєднані міста Ужгород, Мукачеве і Берегове з прилеглими територіями. Місцеві реформати мали і свого єпископа в Мукачеві – Бейлу Бартока, який обіймав цю посаду протягом 1919-1941 рр.³⁵⁴.

Чільне місце на Підкарпатській Русі серед громад пізньопротестантського напрямку займали баптистські (у краї, як свідчать архівні джерела другої половини 40-х рр. ХХ ст., функціонували власне баптистські громади. Письмових згадок, які б свідчили про створення громад євангельських християн, немає – О.Л.).

Першою на теренах краю за активної участі угорських євангельсько-баптистських місіонерів розпочала свою діяльність громада села Велика Добронь, що на Ужгородщині – близько 1910 р.³⁵⁵ (сучасна українські дослідники пов'язують поширення цього віровчення з 1900 р. – О.Л.).

До речі, саме у цьому населеному пункті функціонувала найбільша в області реформатська громада³⁵⁶.

З 1918 р. віровчення знайшло розповсюдження на Березівщині, Мукачівщині й Тячівщині. Найчисельнішими осередками євангельсько-баптистського братства і місіонерської роботи стали Мукачівщина й Тячівщина (дещо згодом, у другій

³⁵⁰ Оп. 1. – Спр. 73. Переписка с Советом по делам религиозных культов при Совете Министров СССР, Уполномоченным Совета по делам религиозных культов по УССР, местными советскими органами и служителями культа о деятельности религиозных общин реформатской церкви. – 25 февраля 1953 г. – 12 декабря 1953 г. – Арк. 13–14.

³⁵¹ Оп. 1. – Спр. 18. Материалы о деятельности религиозных общин реформатской церкви (циркуляры, докладные записки, протоколы общин). Переписка с Уполномоченным Совета по делам религиозных культов при Совете Министров УССР. – 18 января 1947 г. – 7 августа 1947 г. – Арк. 12.

³⁵² Зан-Фабіян О. Соціально-значуща діяльність релігійних організацій Закарпатської реформатської церкви в контексті державно-церковних відносин // Держава і церква: уроки минулого і проблеми сьогодення. Матеріали міжнар. наук.-практ. конф. – Ужгород: Ліра, 2003. – С. 81–87.

³⁵³ Там само. – С. 82.

³⁵⁴ Peyer-Müller F. A kárpátaljai református ... – P. 424.

³⁵⁵ Фенчак В. Історія нашого братства на Закарпатті // Християнин Карпат. – 2001. – Трав. – С. 2.

³⁵⁶ Оп. 2. (1957–1965 рр.). – Спр. 25. Переписка с Советом по делам религиозных культов при Совете Министров СССР, Уполномоченным Совета по делам религиозных культов по УССР, местными советскими органами о деятельности религиозных общин реформатской церкви. – 18 февраля 1960 г. – 30 декабря 1960 г. – Арк. 22.

половині 40-х рр., – як матимемо змогу пересвідчитись, – цей факт було констатовано і радянськими органами влади – О.Л.). Зокрема, у Тячівській окрузі пропагував віровчення пресвітер буштинської громади Ковальчук, який, повернувшись у 1932 р. із дружиною із-за кордону, активно долучається до справи місіонерського служіння – вже невдовзі, через два роки, у селі Буштина було завершено будівництво молитовної будівлі, організовано церковний хор³⁵⁷.

На Мукачівщині поширювали євангельську звістку Штрумпф-старший³⁵⁸, брати Францухи, Волощук, Бряник, Мочарко, на Ужгородщині – Бадюл³⁵⁹.

Зокрема, Івана Француха високо цінував Іван Проханов – голова Союзу євангельських християн, створеного на II Всеросійському з'їзді євангельських християн у Петербурзі (28 грудня 1910 – 4 січня 1911 р.)³⁶⁰. Іван Францух після повернення з Франції у 1930 р. охрестив 300 віруючих-краяч³⁶¹.

Не можемо обійти увагою і баптистського проповідника Михайла Мочарка. Він народився у 1906 р. у селі Макарево на Мукачівщині, згодом став мешкати в Ужгороді³⁶². У 1926–1927 рр. прийняв баптистське віровчення та водне хрещення.

У 1934–1935 рр. Мочарко студіює у Празі Біблійні курси на чеській мові, у 1940 р. – Біблійні курси в Угорщині; вже у наступному році його було рукоположено на пресвітерське служіння одновірцями із Союзу баптистів Угорщини³⁶³.

Важливу роль у становленні та поширенні у краї євангельсько-баптистського віровчення, – як свідчать архівні джерела, – відіграла діяльність «Єдноти чеської братерської», центром якої став Великий Бичків, що на Рахівщині³⁶⁴, – створення вищезгаданої організації сучасні релігієзнавці пов'язують із 1933 р. під назвою «Єдність подкарпатських братів», – що мала тісні зв'язки зі своїми одновірцями у Словаччині та Союзом чеських братів у Празі. Очолив «Єдноту чеську братерську» у краї Мочарко³⁶⁵.

Вельми цікавою і, на жаль, й досі маловивченою є історія створення та діяльності вільних християн (дарбістів) – послідовників вчення Джона Нельсона Дарбі – вихідця із заможної англійської родини в Ірландії. Вивчаючи юриспруденцію та медицину, Дарбі захопився й теологією.

У 1827–1828 рр. у Дубліні було створено першу дарбістську громаду, у витоків якої стояли Дарбі, Беллет, Кропін та Хатчінсон³⁶⁶.

³⁵⁷ Фенчак В. Історія нашого братства ... – С. 2.

³⁵⁸ Історія релігії в Україні: У 10 т. – Т.5. Протестантизм в Україні [За ред. П.Яроцького]. – К.: Світ Знань. – 2002. – С. 374.

³⁵⁹ Фенчак В. Історія нашого братства ... – С. 2.

³⁶⁰ Історія релігії в Україні: У 10 т. – Т.5. Протестантизм в Україні [За ред. П.Яроцького]. – К.: Світ Знань. – 2002. – С. 363.

³⁶¹ Фенчак В. Історія нашого братства ... – С. 2.

³⁶² Оп. 2. – Спр. 2. Переписка с Советом по делам религиозных культов при Совете Министров СССР, Уполномоченным Совета по делам религиозных культов по УССР, служителями культа о деятельности религиозных общин реформатской церкви. – 9 марта 1957 г. – 10 декабря 1957 г. – Арк. 12.

³⁶³ Історія релігії в Україні: У 10 т. – Т.5. Протестантизм в Україні [За ред. П.Яроцького]. – К.: Світ Знань. – 2002. – С. 374.

³⁶⁴ Оп. 1. – Спр. 1. Циркулярные и инструктивные письма Совета по делам религиозных культов при Совете Министров СССР и Уполномоченного Совета по делам религиозных культов при Совете Министров УССР. – 11 ноября 1946 г. – 19 декабря 1946 г. – Арк. 6.

³⁶⁵ Історія релігії в Україні: У 10 т. – Т.5. Протестантизм в Україні [За ред. П.Яроцького]. – К.: Світ Знань. – 2002. – С. 374.

³⁶⁶ Міллер А. Історія християнської Церкви: У 2 т. – Ужгород: «Блага Вістка», 2001. – Т.2. – С. 697–700.

В основі віровчення дарбістів – догмат про «створюваної Духом святої єдності віруючих в ім'я Ісуса Христа, як членів єдиного тіла (церкви – О.Л.), щоб через ламання хліба підкреслити цю єдність»³⁶⁷ (у свій час владні посадовці упродовж довгого часу не могли визначитися з конфесійною належністю вільних християн, вказуючи, що їх віровчення – «...суміш адвентизму, єговизму і баптизму», а у громадах «...панує організаційна розпуста та інші крайнощі»³⁶⁸).

До речі, як в архівних джерелах радянського періоду зовсім не зустрічається назва «дарбісти», а тільки «вільні християни».

Віровчення вільних християн поширювалося у краї, починаючи з 1920 р., коли мешканець села Ключарки на Мукачівщині Петро Семєнович повернувся із США. Згодом, у лютому 1946 р. саме він одні із перших підписав «Акт про приєднання всіх громад вільних християн Закарпаття до Союзу ЄХБ»³⁶⁹.

З огляду на специфіку функціонування громад свідків Єгови, джерела про релігійне життя цієї конфесії у 30-х рр. ХХ ст. майже не збереглися.

Сучасна історія свідків Єгови бере свої витоки з 1870-х рр., коли у в Аллегейні (США, штат Пенсільванія) з'явився гурток з вивчення Біблії. Його засновником став Чарлз Тейз Расселл. У 1881 р. було створено Товариство Сіонської Вартової вежі і трактатів (далі – Товариство), а у 1884 р. воно отримало офіційну реєстрацію. Расселл став президентом Товариства. Згодом воно було перейменовано у Товариство Вартової вежі, Біблій і трактатів. Щоб відокремити себе від інших віросповідань, у 1931 р. ці християни приймають назву «свідки Єгови»³⁷⁰.

В основі віровчення свідків Єгови – 42 постулати віри (сучасні дослідники не акцентують на цьому увагу – О.Л.). Ось деякі з них: Біблія – слово Бога та істина, заслуговує на більше довіря, ніж традиції; ім'я Бога – Єгова; Христос помер на стовпі, а не на хресті; Бог знищить існуючу систему речей у битві Армагеддон; тільки «мала отара» із 144 000 вірників йде на небо, щоб правити з Христом; у поклонінні забороняється використовувати зображення (ікони – О.Л.); християнин не повинен брати участь у міжконфесійній діяльності та повинен триматися осторонь «світу»; необхідно підпорядковуватися усім людським законам, що не суперечать законам Бога; хрещення – повне занурення у воду, символізує присвячення Богу³⁷¹.

Відомий дослідник історії церкви краю Осип Данко вважав, що на Підкарпатській Русі за часів угорського панування адвентисти Сьомого Дня, баптисти та свідки Єгови хоча й не мали привілеїв, однак і не були переслідуваними у виконанні своїх релігійних практик³⁷².

Дозволимо собі внести певні акценти щодо твердження поважного вченого. Вивчаючи опубліковані джерела стосовно релігійного життя єговістів, ми мали змогу ознайомитися з вельми цікавими спогадами угорця Адама Сінгера, який за проповідницьку діяльність єговістського віровчення зазнав дискримінацію з боку

³⁶⁷ Там само. – С. 697.

³⁶⁸ Оп. 1. – Стр. 1. Циркулярные и инструктивные письма Совета по делам религиозных культов при Совете Министров СССР и Уполномоченного Совета по делам религиозных культов при Совете Министров УССР. – 11 ноября 1946 г. – 19 декабря 1946 г. – Арх. 8.

³⁶⁹ Оп. 1. – Стр. 4. Переписка с Советом по делам религиозных культов при Совете Министров СССР, местными советскими органами о деятельности религиозных сект. – 28 января 1946 г. – 16 октября 1946 г. – Арх. 5.

³⁷⁰ Свидетели Иеговы. Кто они? Во что они верят? – Brooklin, New York, U.S.A.: Watchtower Bible and trakt society of New York inc. International Bible students association, 2000. – P. 6–7.

³⁷¹ Там само. – P. 13.

³⁷² Данко О. Православна церква на Закарпатті // Закарпаття під Угорщиною. 1938-1944 рр. / Упорядкув. та передм. В.Маркуся та В.Худанича. – Ужгород: Гражда-Карпати, 1999. – С. 180.

трьох режимів – фашистського у довоєнній Угорщині, націонал-соціалістичного у Сербії та комуністичного в Угорщині. Зокрема, він згадував, що у 1939 р. в Угорщині діяльність свідків Єгови було оголошено незаконною (курсив наш – О.Л.), а за відмову від військової служби у 1943 р. Адама Сінгера та близько 160 його одновітців на баржі по Дунаю відправили до Сербії. У Сербії в'язні сумління опинилися під владою гітлерівського «третього рейху». Вони були інтерновані у виправно-трудоному таборі в місті Бор, і їх змусили пращовати на мідному руднику. Припускаємо, що серед них могли бути і вірники – наші країни.

Адам Сінгер згадував, що вже паприкінці 40-х рр. комуністичні органи влади в Угорщині обмежили діяльність свідків Єгови, а у 1952 р. його знову було заарештовано за звинуваченням у відмові від військової служби та ув'язнено на вісім років. Він відчував на собі переслідування з боку властей аж до середини 70-х рр., упродовж 35 (!) років після того, як свідки Єгови відвідали дім його батьків. Шість судів засуджували його загалом до 23 років ув'язнення, яке він відбував у більш ніж десяти в'язницях і таборах.

Друга світова війна наклала свій відбиток на єговістські громади Закарпаття. Крайове бюро, що існувало за часів чехословацької адміністрації, втратило зв'язок із одновітцями-закарпатцями. Відсутність власного «головного центру» поставила під загрозу саме існування єговістських громад краю. До того ж, з боку «вірних свідків Єгови» зростало обурення «розпусними діями» та «злобними намірами» керівної верхівки, суттєві розбіжності виникали і в питаннях ідеології та релігійної догматики. На думку рядових членів громад, їх «верховоди» ще у 40-х рр. спровокували вірників на акти непокори владі: так, у 1940 р. при проведенні паспортизації міського населення членам єговістських громад було заборонено реєструватися і отримувати паспорти, купувати у державних магазинах промислові товари й продукти харчування. У цьому ж році керівниками Крайового бюро накладено заборону на отримання військових квитків, що владою розцінювалось як антидержавний виступ. Багатьох єговістів за ці дії було засуджено, тоді як керівна верхівка Крайового бюро військові квитки отримала. Можна тільки уявити, скільки вірників репресовано, якщо ця вказівка діяла аж до 1946 р.³⁷³

II. Протестантські громади краю у перші роки радянського режиму (друга половина 40-х рр. XX ст.).

Особливістю відзначалася державна політика щодо поліконфесійного Закарпаття у другій половині 40-х рр. XX ст. – періоді неоднозначному, складному і трагічному: знищення греко-католицької церкви у 1947-1949 рр., цькування римо-католицьких вірників, конфіскація церковної власності та майна неминуче призвели до напруження стосунків між новою владою і церквою. Але повоєнні 40-ві – широке поле діяльності на теренах Закарпаття і вільних християн (у 1946 р. вони приєдналися до Союзу євангельських християн-баптистів – О.Л.), адвентистів, євангельських християн-баптистів, свідків Єгови, п'ятдесятників...

Перед владними структурами постало завдання – здійснення контролю над релігійними громадами і, зокрема, протестантів. Відсутність знань про історичну минувшину краю, його традиції та незнання місцевого діалекту – саме ці чинники не сприяли вільному орієнтуванню Уповноваженого Ради у справах релігійних культур

³⁷³ Оп. 2. – Стр. 27. Переписка с Советом по делам религиозных культов при Совете Министров СССР, Уполномоченным Совета по делам религиозных культов по УССР, местными органами и служителями культа о деятельности религиозных сект. – 5 января 1960 г. – 30 декабря 1960 г. – Арк. 18–19, 22–23.

при Раді Міністрів СРСР по Закарпатській області Сергія Ляміна-Агафонова у тогочасному релігійному житті Закарпаття.

Місцевим органам влади – кураторам релігійних питань – Уповноважений Ради у справах релігійних культів при Раді Міністрів СРСР по УРСР Пєстро Вільховий запропонував схему, що стала першим кроком до встановлення всевладного контролю над конфесіями. Звертаючись до Ляміна-Агафонова, він вимагав: «...Необхідно якомога швидше вивчити побут, етнографію, історію Закарпаття, щоб краще орієнтуватися у сьгоднішніх проявах релігійного руху... Намагайтеся й мову вивчати, щоб і у цій частині себе ще більше озброїти»³⁷⁴. Другим кроком став взаємозв'язок із працівниками окружних, сільських і селищних райпартійських партійних організацій: «...Вони, – зауважував з цього приводу Вільховий, – як джерело інформації (усної) – вельми будуть для вас цінними»³⁷⁵. Третій крок влади полягав у визначенні тієї конфесії, яка мала б відіграти роль покірною знаряддя в її руках щодо встановлення контролю над протестантськими громадами Закарпаття.

І завдання неухильно виконувалися – обласні посадовці поінформували своїх вищестоящих кураторів про надзвичайну прихильність місцевого населення до церкви, наголошуючи, що будь-які утиски віруючих неминуче призведуть до їх невдоволення³⁷⁶.

Аналізуючи документи цього періоду, ми маємо змогу прослідкувати, наскільки вміло владні структури визначили саме ту конфесію, яка б виконала цю місію – «об'єднати» релігійні громади протестантів під егідою єдиного організаційно-керівного центру. Ця «почесна» робота покладалася на євангельських християн-баптистів. Чому саме, спробуємо дати відповідь, посилаючись на архівні джерела.

У «Довідці про євангельських християн-баптистів» 1946 р. офіційний Київ поінформував місцеві радянські партійні органи про наступне: «...За нашими відомостями, на Закарпатті є 56 релігійних громад і груп баптистів з 1600 членами (офіційну реєстрацію релігійних громад розпочато у травні 1947 р. – О.Л.) і 25 релігійних громад так званих вільних християн з 700 членами. З них 10 громад – із мадьяр. 1 – із румун і 70 – із русин»³⁷⁷. Таким чином, євангельські християни-баптисти становили досить-таки потужну базу для приєднання (свідомо вживаємо даний термін) інших протестантських громад, мали чітку організаційну структуру – Союз ЄХ та Б, що був створений у 1944 р. та Всесоюзну Раду євангельських християн та баптистів у Москві, що діяла з 1945 р. (з 1946 р. у вищезгаданих назвах не вживається сполучник «та» – О.Л.).

«...Союз був, але повноти духовного життя не було»³⁷⁸, – згадуючи ті часи, писали прихильники Ради Церков ЄХБ.

³⁷⁴ Оп. 1. – Спр. 14. Указания Уполномоченного Совета по делам религиозных культов при Совете Министров УССР по отчетности Уполномоченного Совета по Закарпатской области. – 5 августа 1947 г. – Арк. 1.

³⁷⁵ Там само. – Арк. 2.

³⁷⁶ ДАЗО. – Ф. 544. Уполномоченный Совета по делам Русской православной церкви при Совете Министров СССР по Закарпатской области. – Оп. 2. (1946-1956 гг.). – Спр. 1. Докладные записки Уполномоченного совета по делам Русской православной церкви при Совете Министров СССР по Закарпатской области о положении православной церкви в Закарпатской области. – 25 февраля 1946 г. – 30 мая 1946 г. – Арк. 4.

³⁷⁷ Оп. 1. – Спр. 1. Циркулярные и инструктивные письма Совета по делам религиозных культов при Совете Министров СССР и Уполномоченного Совета по делам религиозных культов при Совете Министров УССР. – 11 ноября 1946 г. – 19 декабря 1946 г. – Арк. 6.

³⁷⁸ Сенченко Н. «Не прибавляй к словам Его...» // Вестник истины. – 2001. – № 2. – С. 12.

Місцевим органам влади пропонувалося приступити до серйозного і ґрунтовного вивчення релігійних громад євангельських християн-баптистів та їх керівників. Найбільшими центрами ЄХБ у краї були визнані місто Мукачеве і село Буштина на Тячівщині³⁷⁹.

Поряд із вивченням і збиранням якомога ґрунтовніших відомостей на релігійні громади ЄХБ та пресвітерів, радянські партійні й правоохоронні органи повинні були тримати в полі зору і свідків Єгови, адвентистів-реформістів та реформатів. Єгови та й адвентисти-реформісти, як зазначалось у документі, визнавалися владою «найбільш ворожими»: «...*Про ці секти (єговістів – О.Л.) усі відомості передайте одразу органам Міністерства Державної Безпеки для вжиття відповідних заходів*»³⁸⁰.

У 1946 р. влада зробила спробу приєднати громади вільних християн краю до повоствореного Союзу ЄХБ³⁸¹. У січні того ж року на Закарпаття прибуває Олексій Андрійв – Уповноважений ВРЄХБ по УРСР (до речі, в архівних джерелах згадане прізвище зустрічається у російськомовному написанні – Андреев) з метою організації та проведення так званого об'єднання євангельських християн-баптистів із громадами вільних християн. У цій справі він очікував активного сприяння всіх місцевих органів влади³⁸². Крайове керівництво ЄХБ вельми схвально зустріло таку звістку і з великим завзяттям долучилося до «об'єднувчих» процесів. Так, у «Вказівках до звіту за підсумками IV кварталу 1946 року» обласні чиновники отримали рекомендації наступного змісту: «...*Вашу думку про старшого пресвітера Штрумпфа та його помічників ми (Київ – О.Л.) цілком поділяємо і будемо просити Раду (у справах релігійних культів при РМ СРСР – О.Л.), щоб підказала ВРЄХБ їх не лякати, але збільшити централізовану грошову винагороду за «наполегливу» працю щодо злиття баптистів і вільних християн*»³⁸³.

22 лютого 1946 р. у Мукачеві відбулася конференція за участю Генерального секретаря ВРЄХБ Олександра Карева, Уповноваженого ВРЄХБ по УРСР Олексія Андрійва і 48 представників громад вільних християн. Підсумком проведення цього зібрання стало підписання 27 лютого 1946 р. «Акта про приєднання всіх громад вільних християн Закарпаття до Союзу ЄХБ» і «об'єднання з баптистськими громадами краю в одне братство» та «спільну реєстрацію згідно із законами СРСР»³⁸⁴. Вищевказаний документ підписали вільні християни Петро Семенович, Михайло Фетько, Йосиф Тарці, Михайло Стеблак і Юрій Балог³⁸⁵.

Як свідчать джерела, владна політика штучного об'єднання зустріла рішучий опір з боку вільних християн. Зокрема, Рада у справах релігійних культів при РМ

³⁷⁹ Оп. 1. – Спр. 1. Циркулярные и инструктивные письма Совета по делам религиозных культов при Совете Министров СССР и Уполномоченного Совета по делам религиозных культов при Совете Министров УССР. – 11 ноября 1946 г. – 19 декабря 1946 г. – Арк. 6.

³⁸⁰ Там само. – Арк. 7.

³⁸¹ Там само. – Арк. 6.

³⁸² Оп. 1. – Спр. 4. Переписка с Советом по делам религиозных культов при Совете Министров СССР, местными советскими органами о деятельности религиозных сект. – 28 января 1946 г. – 16 октября 1946 г. – Арк. 3.

³⁸³ Оп. 1. – Спр. 2. Указания Уполномоченного Совета по делам религиозных культов при Совете Министров УССР по отчетности Уполномоченного Совета по Закарпатской области. – 16 января 1947 г. – Арк. 2.

³⁸⁴ Оп. 1. – Спр. 1. Циркулярные и инструктивные письма Совета по делам религиозных культов при Совете Министров СССР и Уполномоченного Совета по делам религиозных культов при Совете Министров УССР. – 11 ноября 1946 г. – 19 декабря 1946 г. – Арк. 8.

³⁸⁵ Оп. 1. – Спр. 4. Переписка с Советом по делам религиозных культов при Совете Министров СССР, местными советскими органами о деятельности религиозных сект. – 28 января 1946 г. – 16 октября 1946 г. – Арк. 5.

СРСР по УРСР поінформувала місцеві партійні органи про те, що громади останніх не визнають рішення Мукачівської конференції про «об'єднання» з баптистами та їх спільну реєстрацію і відмовляються від керівництва з боку ВРЄХБ³⁸⁶. Нерідко це призводило до конфліктних ситуацій. Так, у селі Великі Лучки на Мукачівщині вільні християни на зауваження з боку одного з членів громади ЄХБ, який був присутнім на їх зібранні, щодо незаконності таких дій, погодилися відвідувати молитовні збори баптистів тільки у випадку, «якщо... вони (баптисти – О.Л.) не будуть підпорядковуватися Москві, Києву та Ужгороду, тобто Раді ЄХБ і її представникам на місцях»³⁸⁷.

Цей опір продовжувався аж до другої половини 50-х рр. ХХ ст., коли останні багаті вільних християн краю спробували встояти перед натиском системи і довести право на своє самостійне існування, однак ці проєси вже були чітко контрольовані владою. Так, за інформацією місцевих чиновників, станом на листопад 1956 р. на території області все ще налічувалося 18 нелегальних громад «вільних», членами яких були понад 700 вірників³⁸⁸. У той же час можемо констатувати, що у центральній владній верхівки новосформульовані «форми та методи роботи» щодо вільних християн нсвдовзі стали основними у конфесійній політиці держави та включали заборону самостійної реєстрації, реєстрацію вільних християн як громад ЄХБ за умови представлення протоколів загальних зборів про «злиття» з ЄХБ (окремо від кожної громади – О.Л.), індивідуальне входження кожної громади «вільних» у громади ЄХБ³⁸⁹.

Наступною у політичних розкладах влади стала організаційно слабка, без єдиного керівного центру, реформатська церква краю – чудова знахідка для втілення мети. Оскільки у реформатів був відсутній їх глава – єпископ, Сергій Лямін-Агафонов ставить перед собою завдання щодо проведення церковних зборів та обрання кандидатури на посаду виконуючого обов'язки єпископа (звернімо увагу на намагання влади обмежити вплив майбутнього обрання). Кандидатура узгоджувалася з Радою у справах релігійних культів при РМ СРСР. Тільки після санкції офіційної Москви місцеве чиновництво мало право надання дозволу реформатським священикам обрати найвищого керівника їх церкви³⁹⁰.

12 лютого 1947 р. у селі Великі Береги на Берегівщині відбулися вибори обласного Уповноваженого у справах реформатської церкви. Так, за результатами виборів, пайбільшу кількість голосів – 80 з 82 – отримав Стефан Дерке – священик, єпархіальний головний секретар, по одному – Юлій Барі – березький та Адальберт Генчі – ужанський декани³⁹¹.

³⁸⁶ Оп. 1. – Спр. 1. Циркулярные и инструктивные письма Совета по делам религиозных культов при Совете Министров СССР и Уполномоченного Совета по делам религиозных культов при Совете Министров УССР. – 11 ноября 1946 г. – 19 декабря 1946 г. – Арк. 8.

³⁸⁷ Оп. 1. – Спр. 100. Переписка с Советом по делам религиозных культов при Совете Министров СССР, Уполномоченным Советом по делам религиозных культов по УССР, местными советскими органами и служителями культа о деятельности религиозных сект. – 20 января 1956 г. – 19 декабря 1956 г. – Арк. 2.

³⁸⁸ Там само. – Арк. 18–29.

³⁸⁹ Оп. 1. – Спр. 1. Циркулярные и инструктивные письма Совета по делам религиозных культов при Совете Министров СССР и Уполномоченного Совета по делам религиозных культов при Совете Министров УССР. – 11 ноября 1946 г. – 19 декабря 1946 г. – Арк. 8.

³⁹⁰ Оп. 1. – Спр. 2. Указания Уполномоченного Совета по делам религиозных культов при Совете Министров УССР по отчетности Уполномоченного Совета по Закарпатской области. – 16 января 1947 г. – Арк. 2.

³⁹¹ Оп. 1. – Спр. 18. Материалы о деятельности религиозных общин реформатской церкви (циркуляры, докладные записки, протоколы общин). Переписка с Уполномоченным Советом по

Кандидатура Стефана Дерке вкрай не влаштувала центральну владну верхівку, і, як слухняний виконавець, Сергій Лямін-Агафонов волів бачити Уповноваженим у справах реформатської церкви декана Юлія Барі. Дерке був змушений відмовитися від посади, оскільки офіційний Київ визнав вибори недійсними (на жаль, позиція кремлівських функціонерів так і залишилася для нас невідомою – О.Л.)³⁹². До того ж, внутрішньоцерковні чвари реформатського кліру викликали велике занепокоєння у місцевих владних кіл. У зв'язку з цим повернемося до подій з історії реформатської церкви десятирічної давнини.

28 червня 1948 р. каральними органами було заарештовано одного із її найвищих церковних ієрархів за участь в організації клубу «Біблійних братів», який наприкінці 30-х рр. ХХ ст. був перейменований у клуб «Східних братів». До 1939 р. клуб очолювали реформатські пастори краю. Після угорської окупації Закарпаття він увійшов у підпорядкування реформатського єпископа міста Дєбрєценна (Угорщина) Імре Рейві³⁹³.

«Східні брати» існували і після возз'єднання краю з Українською РСР, але були визнані антирадянською організацією. 11 червня 1947 р. Уповноважений Ради у справах релігійних культів при РМ СРСР по Закарпатській області поінформував керівництво клубу, яке знаходилось у місті Бергові, про його розпуск. Але діяльність «Східних братів» продовжувалась і надалі у формі організації шкіл та гуртків для поглибленого вивчення релігії, до яких залучалася, у першу чергу, молодь.

У березні 1947 р. члени клубу зважилися на дуже сміливий крок: на зібранні було вирішено написати звернення до Сталіна з пропозицією дозволити проводити роботу щодо виховання народу у релігійному дусі. Однак каральні органи заарештували священиків³⁹⁴.

Доводячи свою політичну лояльність, решта заангажованого реформатського кліру на чолі з ідейними натхненниками Юлієм Барі та Шандором Лайошем наголошувала, що опозиційний «дружній гурток» (таку назву отримав у них згаданий клуб, але зустрічаємо і «дружнє коло» – О.Л.) пропагував розуміння поняття покаяння всупереч традиційному віровченню реформатської церкви: «...Своєю діяльністю посяли розбрат між вірними членами церкви... різноманітними назвами: «вірулючий», «невірулючий», «покаянний», «повий реформат», «Ісусу віддапий»³⁹⁵. На їх думку, згадані пововведення опозиційного табору призвели б до розколу вірників реформатської церкви, а це, у свою чергу, – до створення нової церковної ієрархії»³⁹⁶.

Звичайно, ці події не могли не насторожувати владні структури, а отже, питання обрання обласного Уповноваженого у справах реформатської церкви – їх слухняної маріонетки – вимагало пагального вирішення.

У травні 1947 р. Юлій Барі на вимогу Сергія Ляміна-Агафопова звертається до вірників-реформатів, пасторів та пресвітерів із письмовим зверненням, у якому «за

делам религиозных культов при Совете Министров УССР. – 18 января 1947 г. – 7 августа 1947 г. – Арк. 3.

³⁹² Там само. – Арк. 10.

³⁹³ Довганич О., Хланта О. У жорнах сталінських репресій: З історії ліквідації греко-католицької церкви та її возз'єднання з руською православною церквою, переслідування інших релігійних громад у 40-50-х роках ХХ століття / Передм. Беда В.В. – Ужгород: Карпати-Гражда, 1999. – С. 57–58.

³⁹⁴ Там само. – С. 58.

³⁹⁵ Оп. 1. – Спр. 18. Материалы о деятельности религиозных общин реформатской церкви (циркуляры, докладные записки, протоколы общин). Переписка с Уполномоченным Совета по делам религиозных культов при Совете Министров УССР. – 18 января 1947 г. – 7 августа 1947 г. – Арк. 7.

³⁹⁶ Там само. – Арк. 8.

бажанням державного уряду» обґрунтовує свою згоду тимчасово обійняти посаду обласного Уповноваженого у справах реформатської церкви³⁹⁷. Вплинули на прийняття його рішення наступні події:

1. Знання організаційно-територіальної структури реформатської церкви довоєнного періоду³⁹⁸.

Після визволення краю організаційно-структурне управління реформатської церкви здійснював старший декан (Юлій Барі – О.Л.) за сприяння деканів Марамороської, Березької та Ужанської жуп, резиденціями яких відповідно були: марамороського декана – село Фанчиково Севлюської округи, ужанського – Струмківка (тепер Сюрте – О.Л.) Ужгородської округи, березького – Попово Берегівської округи³⁹⁹. Із встановленням радянської влади на Закарпатті реформатська церква краю відокремилася від реформатської церкви Чехословаччини (Словаччини – О.Л.) і втратила зв'язки з одновірцями в Угорщині⁴⁰⁰. У своєму зверненні до пасторів та вірників реформатської церкви Юлій Барі писав: «...я був компетентний, як найстарший в уряді (реформатської церкви – О.Л.) і єдиний активний декан у всіх трьох церковних районах, які залишилися, тому що відомо... деканські уряди та декани інших двох районів zostалися за кордоном»⁴⁰¹.

2. Активізація діяльності «дружного гуртка», що «...почав розповсюджувати страхітливі чутки (взяття наших церков, депортація... пасторів), якщо будемо зволікати... із реформуванням нашої церкви за бажанням Уповноваженого» (у справах релігійних культів при РМ СРСР по Закарпатській області – О.Л.)⁴⁰².

3. Як уже паголошувалося, за результатами церковних виборів 12 лютого 1947 р. обласним Уповноваженим у справах реформатської церкви було обрано Стефапа Дерке, але – і саме цей момент, як нам видається, і відіграв провідну роль, – вибори чітко не окреслили компетенцію (курсив наш. – О.Л.) новообраного Уповноваженого: або його завдання – вирішення з владою поточних внутрішньо-церковних питань, або надання йому повноважень єпископа реформатської церкви з правом приймати рішення в адміністративних питаннях та питаннях церковного судочинства, що, як відомо, додає більшого впливу і престижу. Розгубленість реформатських пасторів і використовує Сергій Лямін-Агафонов у справі призначення Уповноваженого у справах реформатської церкви Юлія Барі: «...змусив мене прийняти посаду старшого»⁴⁰³.

Окремо зупинимося на компетенції єпископа, яка окреслена у церковній «Конституції» (можливо, назва є помилковою. У внутрішньоцерковному житті реформати керуються «Статутом» – О.Л., прийнятій собором Угорської реформатської церкви 8 травня 1928 р. у Будапешті (переклад з угорської мови вищезгаданого документа зроблено відомим закарпатським вченим і громадським

³⁹⁷ Там само.

³⁹⁸ Там само. – Арк. 12.

³⁹⁹ Оп. 1. – Спр. 39. Переписка с Советом по делам религиозных культов при Совете Министров СССР, Уполномоченным Совета по делам религиозных культов по УССР, местными советскими органами и служителями культа о деятельности и регистрации религиозных общин. – 6 января 1949 г. – 26 декабря 1949 г. – Арк. 38.

⁴⁰⁰ Оп. 1. – Спр. 18. Материалы о деятельности религиозных общин реформатской церкви (циркуляры, докладные записки, протоколы общин). Переписка с Уполномоченным Совета по делам религиозных культов при Совете Министров УССР. – 18 января 1947 г. – 7 августа 1947 г. – Арк. 12.

⁴⁰¹ Там само. – Арк. 8.

⁴⁰² Там само.

⁴⁰³ Там само. – Арк. 9.

діячем Петром Совою). Зокрема, її §§124-129 регламентували порядок призначення на цю високу церковну посаду та функціональні обов'язки обранця⁴⁰⁴.

Саме кандидатура Юлія Барі, а не Стефана Дерке влаштувала можновладців з одного боку – впливовий церковнорайонний головний нотар і суддя-радник, новосільський пастор був досить-таки загрозливою фігурою для влади, з іншого – Юлій Барі, хоча не менш авторитетний та досвідчений, але (і він особисто на цьому наголошував, а, отже, й добре розумів) – «...поважний вік, слабке здоров'я, надмірна завантаженість, неможливість здійснювати поїздки, незнання державної мови ні у слові, ні у письмі»⁴⁰⁵, – ось ті основні чинники, що вплинули на рішечня владної вертикалі, яка прагнула однієї мети – щоб церква та її діячі не втручались у політичні питання і утримувались «...у повній мірі від агітидержавної поведінки»⁴⁰⁶. І час розплати за таке «нечуване зухвальство» – перемога на виборах – певдовзі постав: Дерке у 1949 р. було засуджено до тривалого ув'язнення і тільки у 1956 р. звільнено зі зняттям судимості⁴⁰⁷ (на жаль, архівні документи не зберігають відомостей про місце його ув'язнення). Після повернення він продовжив свою діяльність як пастор Нового Села (Виноградівського району – О.Л.)⁴⁰⁸.

Але Дерке – не єдиний у цьому списку: з обвинуваченням про підготовку до конфірмації (першого причастя – О.Л.) дітей та молоді на різні терміни ув'язнення із застосуванням штрафних санкцій засуджено реформатських пасторів Йосифа Чіка, Золтана Ковача, Адальберта Густі⁴⁰⁹ та багатьох інших.

Отже, завдання, поставлені перед місцевим чиновництвом, – «підбір кандидатур, узгодження її з сусідами»⁴¹⁰ (вважаємо це натяком на можливі проуторські впливи) та створення маріонеткового уряду реформатської церкви, – були виконані. Однак влада отримала «піррову перемогу». Вже у 1948–1949 рр. питання про обрання першої керівної особи реформатської церкви Закарпаття знову стало першочерговим на порядку денному і

⁴⁰⁴ Оп. 1. – Спр. 97. Переписка с Советом по делам религиозных культов при Совете Министров СССР, Уполномоченным Совета по делам религиозных культов при Совете Министров УССР, местными советскими органами и служителями культа о деятельности религиозных общин реформатской церкви. – 4 января 1956 г. – 26 ноября 1956 г. – Арк. 4-6.

⁴⁰⁵ Оп. 1. – Спр. 18. Материалы о деятельности религиозных общин реформатской церкви (циркуляры, докладные записки, протоколы общин). Переписка с Уполномоченным Совета по делам религиозных культов при Совете Министров УССР. – 18 января 1947 г. – 7 августа 1947 г. – Арк. 10.

⁴⁰⁶ Оп. 1. – Спр. 18. Материалы о деятельности религиозных общин реформатской церкви (циркуляры, докладные записки, протоколы общин). Переписка с Уполномоченным Совета по делам религиозных культов при Совете Министров УССР. – 18 января 1947 г. – 7 августа 1947 г. – Арк. 9.

⁴⁰⁷ Оп. 2. – Спр. 10. Переписка с Советом по делам религиозных культов при Совете Министров СССР, Уполномоченным Совета по делам религиозных культов по Украине, местными советскими органами и служителями культа о деятельности религиозных общин реформатской церкви. – 21 февраля 1958 г. – 13 декабря 1958 г. – Арк. 10-11.

⁴⁰⁸ Оп. 1. – Спр. 97. Переписка с Советом по делам религиозных культов при Совете Министров СССР, Уполномоченным Совета по делам религиозных культов при Совете Министров УССР, местными советскими органами и служителями культа о деятельности религиозных общин реформатской церкви. – 4 января 1956 г. – 26 ноября 1956 г. – Арк. 28.

⁴⁰⁹ Оп. 2. – Спр. 17. Переписка с Советом по делам религиозных культов при Совете Министров СССР, Уполномоченным Совета по делам религиозных культов при Совете Министров УССР, местными советскими органами о деятельности религиозных общин реформатской церкви. – 18 февраля 1959 г. – 17 декабря 1959 г. – Арк. 12-13, 19-20.

⁴¹⁰ Оп. 1. – Спр. 2. Указания Уполномоченного Совета по делам религиозных культов при Совете Министров УССР по отчетности Уполномоченного Совета по Закарпатской области. – 16 января 1947 г. – Арк. 2.

було пов'язане з добровільною відмовою Юлія Барі обіймати посаду обласного Уповноваженого реформатської церкви⁴¹¹ (саме формально обіймати, а не реально впливати на внутрішньо-церковні справи і відстоювати, наскільки це можливо, інтереси церкви перед владою). На той час у владних кіл вже сформувалося власне бачення функціональних обов'язків майбутнього ставленика реформатської церкви краю: «...На підставі висвітлення цього питання ми (обласне керівництво – О.Л.) дійшли висновку: провести вибори, але не старшого декана, а декана (суттєво обмежувалися його компетенція та вплив – О.Л.), що і стане обласним адміністратором церков»⁴¹², якому мали б підпорядковуватися всі реформатські громади Закарпаття. Планувалося, що з номінальним обрамленням обласного декана припинять свою діяльність і інші декапи. Отже, один із трьох...

Місцеве реформатське духовенство висупило дві кандидатури: Іштвана Іллієпа – березького та Адальберта Гейчі – ужальського декапів⁴¹³. Але влітку 1948 р. сталася подія, що свідчила про суттєві прорахунки чиновництва: марамороський декан Шандор Лайош фактично узурпував церковну владу, самовільно призначивши себе старшим деканом. Михайло Распутько – наступник Сергія Ляміна-Агафонова на посаді обласного куратора релігійних питань – зробив ще один хибний крок, прийнявши заяву марамороського декана на предмет цього призначення. Проаналізувавши, однак запізнило, можливі наслідки своїх дій, він інформує вищестояще керівництво про ситуацію, що склалася, очікуючи подальших вказівок.

Офіційний Київ не вітав ініціативу підлеглого, але вибудував тактику його подальших дій: «...Вам відомо, що ми перед Радою (у Москві – О.Л.) поставили дане питання (про те, потрібно або не потрібно надати можливість цій церкві (реформатів – О.Л.) мати свій керівний духовний обласний центр) і чекаємо її вказівки. До одержання відповіді не вважайте Лайоша старшим деканом, а також щодо даного питання (про кандидатуру на подібну посаду) тримайте зв'язок із «сусідами»⁴¹⁴. Отримавши підтримку керівництва, Распутько ініціює проведення у грудні 1949 р. наради за участю деканів з наступних питань:

1. Про обласний адміністративний центр реформатської церкви Закарпатської області.

2. Про обрамлення обласного декана реформатської церкви⁴¹⁵.

Зрештою, у 1949 р. після тривалих дебатів деканом реформатської церкви Закарпаття був обрамлений Адальберт Гейчі. Він народився 21 грудня 1899 р. (за іншими відомостями – у 1898 р. – О.Л.), – у селі Деренковець на Ужгородщині (тепер Шом Берегівського району – О.Л.), за національністю – угорець. Здобув вищу богословську

⁴¹¹ Оп. 1. – Спр. 25. Циркулярные и инструктивные письма Совета по делам религиозных культов при Совете Министров СССР и Уполномоченного Совета по делам религиозных культов при Совете Министров УССР. – 10 марта 1948 г. – 30 декабря 1948 г. – Арк. 11.

⁴¹² Оп. 1. – Спр. 39. Переписка с Советом по делам религиозных культов при Совете Министров СССР, Уполномоченным Советом по делам религиозных культов по УССР, местными советскими органами и служителями культа о деятельности и регистрации религиозных общин. – 6 января 1949 г. – 26 декабря 1949 г. – Арк. 38.

⁴¹³ Там само.

⁴¹⁴ Оп. 1. – Спр. 25. Циркулярные и инструктивные письма Совета по делам религиозных культов при Совете Министров СССР и Уполномоченного Совета по делам религиозных культов при Совете Министров УССР. – 10 марта 1948 г. – 30 декабря 1948 г. – Арк. 8.

⁴¹⁵ Оп. 1. – Спр. 39. Переписка с Советом по делам религиозных культов при Совете Министров СССР, Уполномоченным Советом по делам религиозных культов по УССР, местными советскими органами и служителями культа о деятельности и регистрации религиозных общин. – 6 января 1949 г. – 26 декабря 1949 г. – Арк. 38.

освіту – в 1921 р. закінчив теологічний факультет Дебреценського університету (Угорщина). Після посвячення у духовний сан – помічник священика у Дебрецені та угорському селі Бийкаш, з 1923 р. – у селі Мачкакримові (Чехословаччина), а з 15 грудня того ж року стає пастором реформатської громади села Струмківка поблизу Ужгорода. Як священик, – зазначали урядовці, – не займався політичною діяльністю і не персбував у політичних партіях⁴¹⁶.

Зокрема, Фріш Пейер-Мюллер наголошував, що Адальберт Гейгчі в 1923-1982 рр. проводив богослужіння у струмківській громаді реформатів⁴¹⁷. Гейгчі вміло користувався привілеями влади: так, тільки протягом 1955 р. йому надано право обслуговування реформатських громад Берегівщини, Ужгородщини, Виноградівщини та Хустщини⁴¹⁸. Вже у сані єпископа (вперше зустрічається довідка про його офіційну реєстрацію як служителя культу, датована 4 січня 1956 р.) він отримав дозвіл високопосадовців на відправлення релігійних обрядів ще у реформатських громадах Ужгородщини, Мукачівщини, Тячівщини та інших районах області⁴¹⁹.

Тим часом ідея про міжконфесійне «співробітництво» реформатської церкви Закарпаття та ВРЄХБ знайшла підтримку й у вищих колах реформатського духовенства за кордоном, зокрема Генеральної Ради Угорської реформатської церкви. На ім'я голови Союзу Південних баптистів Америки Луї Ньютона 11 березня 1947 р. надіслано письмове звернення від Ласла Раваса – єпископа, церковного голови Генеральної Ради Угорської реформатської церкви. Віддаючи належне організаційно-структурній потужності євангельських християн-баптистів, останній висловлює прохання посприяти залученню їх керівного центру у Москві (ВРЄХБ – О.Л.) у налагодженні зв'язків: «...*Побудова Царства Божого – це загальна справа протестантизму. На цій підставі ми просимо Союз баптистів (в Америці – О.Л.) допомогти Угорській реформатській церкві Підкарпаття (Закарпаття – О.Л.) у приєднанні до загальної справи протестантських громад Росії*»⁴²⁰.

Луї Ньютон розгорнув активну діяльність щодо пошуків шляхів зближення реформатів Закарпаття з євангельськими християнами-баптистами. Він звернувся до Якова Жидкова, який очолював ВРЄХБ у Москві, з проханням висловити свою думку з цього приводу⁴²¹. У свою чергу, заступник Уповноваженого Ради у справах релігійних культів при РМ СРСР у УРСР перед Сергієм Ляміним-Агафоповим поставив непросте завдання: «...*дуже тактовно з'ясувати у місцевих реформатських пасторів шляхи і форми цього приєднання*»⁴²².

⁴¹⁶ Оп. 1. – Спр. 73. Переписка с Советом по делам религиозных культов при Совете Министров СССР, Уполномоченным Совета по делам религиозных культов по УССР, местными советскими органами и служителями культа о деятельности религиозных общин реформатской церкви. – 25 февраля 1953 г. – 12 декабря 1953 г. – Арк. 33–34.

⁴¹⁷ Peuger-Müller F. A kárpátaljai református ... – P. 426.

⁴¹⁸ Оп. 1. – Спр. 90. Переписка с Советом по делам религиозных культов при Совете Министров СССР, Уполномоченным Совета по делам религиозных культов по УССР и служителями культа о деятельности религиозных общин реформатской церкви. – 4 февраля 1955 г. – 29 декабря 1955 г. – Арк. 4–5.

⁴¹⁹ Оп. 1. – Спр. 97. Переписка с Советом по делам религиозных культов при Совете Министров СССР, Уполномоченным Совета по делам религиозных культов при Совете Министров УССР, местными советскими органами и служителями культа о деятельности религиозных общин реформатской церкви. – 4 января 1956 г. – 26 ноября 1956 г. – Арк. 1.

⁴²⁰ Оп. 1. – Спр. 18. Материалы о деятельности религиозных общин реформатской церкви (циркуляры, докладные записки, протоколы общин). Переписка с Уполномоченным Совета по делам религиозных культов при Совете Министров УССР. – 18 января 1947 г. – 7 августа 1947 г. – Арк. 12.

⁴²¹ Там само. – Арк. 13.

⁴²² Там само. – Арк. 11.

Необхідно зазначити, що Луї Ньютон направив копію листа Ласла Раваса до ВРЄХБ⁴²³, однак обидва документи – і лист угорського єпископа, і звернення Ньютон до ВРЄХБ були направлені до владних інстанцій, зокрема обласному Уповноваженому у справах релігійних культур⁴²⁴. Вважаємо, що цьому посприяло керівництво Всесоюзної Ради євангельських християн-баптистів.

На нашу думку, Якова Жидкова жорстко контролювали владні функціонери: так, ще у 1938 р. його було засуджено на 8 років ув'язнення.

Як член Тимчасової Всесоюзної Ради євангельських християн та баптистів (Москва), – у той час перебуваючи у місцях позбавлення волі, – він підписав лист-звернення до євангельських віруючих стосовно об'єднання з баптистами на рівні керівництва двох організацій – Союзу євангельських християн та Союзу баптистів. У травні 1942 р. Союзом євангельських християн та Союзом баптистів було підписано вищезгаданий документ⁴²⁵.

Наприкінці червня 1947 р. Юлій Барі інформує обласного куратора релігійних питань про намір провести збори пасторів реформатської церкви у селі Батеві на Мукачівщині (тепер – Берегівський район – О.Л.). На порядку денному постало актуальне питання про «співробітництво» з керівництвом ВРЄХБ, на що і отримано відповідний дозвіл⁴²⁶. 27 червня того ж року у Берегові три дскани реформатської церкви Закарпаття – Шандор Лайош, Іштван Іллеш та Адальберт Генчі спільно з Юлієм Барі підписали відповідну заяву з євангельськими християнами-баптистами, про що і було повідомлено ВРЄХБ через її представника Ілпо Іванова⁴²⁷. Зокрема, у документі йшлося про наступне: «...ми... (реформати – О.Л.) зі свого боку з християнським братським серцем вітаємо цю пропозицію й готові приступити до практичного проведення даного співробітництва»⁴²⁸.

8 липня 1947 р. у Батеві відбулися збори пасторів реформатської церкви Закарпаття, на яких 48 із 60 її представників вирішили свою подальшу долю, визнавши правильним рішення дсканів від 27 червня 1947 р. щодо «співробітництва» з євангельськими християнами-баптистами. Відносини з найвищим керівництвом ЄХБ реформатські пастори пропонували будувати шляхом перемовин. З цією метою була обрана делегація у складі Йосипа Ваша, Варфоломія Руски, Адальберта Генчі, Людвіга Шарканя, Йосипа Надя та Іштвана Іллеша⁴²⁹. Зібрання духовенства, яке відбулося 11 липня 1947 р. у Берегові, прийняло доленосне рішення: оголосити серед реформатських парафій Закарпаття про те, що «...церква євангельських християн-баптистів... є близькою для реформатської церкви і перебуває з нею у братській любові та спілкуванні»: через уповноважених представників планувалося провести ознайомлення із церковно-ієрархічною структурою та діяльністю окремих пасторів і парафій. Уповноваженим щодо вирішення спірних питань між ЄХБ і реформатами було обрано представника ВРЄХБ – вже згаданого Іванова⁴³⁰.

⁴²³ Там само. – Арк. 13.

⁴²⁴ Там само. – Арк. 11.

⁴²⁵ Історія релігії в Україні: У 10 т. – Т.5. Протестантизм в Україні [За ред. П.Яроцького]. – К.: Світ Знаць, – 2002. – С. 383.

⁴²⁶ Оп. 1. – Спр. 18. Матеріали о деятельности религиозных общин реформатской церкви (циркуляры, докладные записки, протоколы общин). Переписка с Уполномоченным Советом по делам религиозных культов при Совете Министров УССР. – 18 января 1947 г. – 7 августа 1947 г. – Арк. 16, 23.

⁴²⁷ Там само. – Арк. 18.

⁴²⁸ Там само. – Арк. 20.

⁴²⁹ Там само. – Арк. 27-28.

⁴³⁰ Там само. – Арк. 29.

Через три дні після проведення зборів він інформує Ляміна-Агафопова щодо їх підсумків: «...У результаті первинних перемовин між ВРЄХБ і реформатською церквою Закарпатської області УРСР встановлено тісний зв'язок між нашою Радою у Москві, який повинен, мабуть, завершитись об'єднанням реформатської церкви під юрисдикцією Московської Ради (!). Реєстрація парафій ще не розпочата і буде, у випадку об'єднання, відбуватися за участю ВРЄХБ»⁴³¹. Разом із тим, Іванов звертає увагу обласного високопосадовця на недопустимість застосування силових заходів у розв'язанні питань, що стосувалися діяльності реформатської церкви. Особливого резонансу серед реформатських вірників та кліру, як зазначав представник ВРЄХБ, набула подія, що сталася у Мукачеві: «...У зв'язку з від'їздом в Угорщину пастора Ковача, ...дім, де він мешкає, взятий в облогу цілою низкою військових і цивільних осіб, які вимагають огляду пасторської квартири, незважаючи на те, що у квартирі перебуває новообраний священик»⁴³². Звичайно, такі дії владних «достойників» створювали нездорові настрої серед реформатів.

Вояжі емісара ВРЄХБ періодично продовжувались аж до квітня 1952 р., коли він відвідав ряд населених пунктів області у Берегівському, Тячівському, Свалявському, Великоберезнянському районах і місто Виноградів⁴³³. Реакція центральної владної верхівки не примусила себе довго чекати: у «Вказівках до звіту станом на II квартал 1947 року» (документ надіслано Ляміну-Агафопову з грифом «секретно») акцентовано увагу місцевій владі на суттєвому обмеженні дій Іванова. Обласним чиновникам пропонувалося взяти під особливий контроль його «надто вільну подорож по області»⁴³⁴.

Немало потерпали від лещат тоталітарної мащини і євангельські християни-баптисти краю, незважаючи на їх більш ніж лояльне ставлення до органів державної влади. Значна частина вірників цієї конфесії працювала у державних установах, організаціях та на підприємствах. Однак звернення про несправомірні дії з боку деяких посадовців цих установ були також зафіксовані й серед вірників громад ЄХБ: зокрема, начальник відділу технічного контролю буштинського лісозаводу Іван Мочар звернувся до обласної та районної влади з приводу штучно створеної ситуації з боку одного з інструкторів Тячівського райкому і партійного керівництва лісозаводу, спрямованої на звільнення його як «лопа»⁴³⁵. І такі звернення наприкінці 40-х – початку 50-х рр. ХХ ст., на жаль, були неодинокі, що, насамперед, пояснюється вже цілком апробованими так званими формами та методами державної політики щодо релігійних громад.

Друга половина 40-х – початок 50-х рр. ХХ ст. – час запевяду лютеранських громад краю. Так, у директивному листі від 10 червня 1948 р. владний Київ зобов'язав обласного Уповноваженого у справах релігійних культів Михайла Распутька не проводити реєстрацію лютеранських парафій. Документ звертає увагу обласного високопосадовця на те, що до початку Другої світової війни у краї діяли 4 лютеранські парафії (на жаль, більш докладними відомостями стосовно останніх ми не володіємо – О.Л.), а станом на 1948 р. їх

⁴³¹ Там само. – Арк. 31.

⁴³² Там само.

⁴³³ Оп. 1. – Спр. 66. Переписка с Уполномоченным Советом по делам религиозных культов при Совете Министров УССР, местными советскими органами и служителями культа о деятельности религиозных сект. – 31 января 1952 г. – 17 декабря 1952 г. – Арк. 15.

⁴³⁴ Оп. 1. – Спр. 14. Указания Уполномоченного Совета по делам религиозных культов при Совете Министров УССР по отчетности Уполномоченного Совета по Закарпатской области. – 5 августа 1947 г. – Арк. 1.

⁴³⁵ Ф. 1490. Уполномоченный Совет по делам религиозных культов при Совете Министров СССР по Закарпатской области. – Оп. 1 (1946–1956 гг.). – Спр. 42. Жалобы и заявления верующих и служителей культа на действия местных властей, на неправильное обложение налогами и др. и переписка об их рассмотрении. – 2 января 1949 г. – 27 декабря 1949 г. – Арк. 25.

залишилося 3. Цей факт підтверджують й архівні джерела початку 50-х рр. ХХ ст.: станом на жовтень 1950 р. на Закарпатті налічувалося 3 релігійні громади лютеран в Ужгороді, Мукачіві та селі Нижній Клиновець Мукачівського району⁴³⁶.

Можновладці вельми схвально відгукнулися про результати «бссіди» Михайла Распутька з пастором ужгородської лютеранської громади Стефаном Матейдисом⁴³⁷, який, до речі, обслуговував мукачівську і нижньоклиновецьку⁴³⁸.

Зокрема, обласний чиновник зажадав, щоб пастор обслуговував тільки ужгородську громаду, а віруючі мукачівської та нижньоклиновецької громад мали б, за владним залумом, відвідувати лютеранську кірху (церкву – О.Л.) в Ужгороді. Аргументом високопосадовця стала нібито недостатня кількість вірників у їх громадах – від 20 до 50 осіб та відповідне пляхове сполучення, що, на його переконання, падало б можливістю відвідувати ужгородську лютеранську церкву. У разі відмови вірників від запропонованих умов влада залишала за собою право не реєструвати згадані лютеранські громади у зв'язку з відсутністю пастора.

Вочевидь, «рестраційна справа» переслідувала ще одну мету: у цей час Матейдис обіймав керівну посаду в міському житловому управлінні, про що викликало обурення у можновладців: «...це ... політично шкідливе явище. Необхідно... домовитися в Обкомі КП (б) У і тактовно (ось де цинізм влади! – О.Л.) нехай його усунуть від...державної посади»⁴³⁹.

Не витримавши чиновницького тиску, пастор офіційно відмовився від подальшої релігійної практики, мотивуючи своє рішення нечисленністю вірників та невідвідуванням церкви. Як він зазначав, на одному з недільних богослужінь були присутні тільки четверо вірників⁴⁴⁰, і це, закономірно, призвело до саморозпуску лютеранських громад краю.

Однак, стосовно реєстрації лютеранських громад краю владна політика швидко змінилася. Вже у серпні 1948 р. офіційний Київ надіслав нову директиву – скасувати сумнозвісний «§4», що забороняв їх реєстрацію, як «невірній», зареєструвавши всі 3 лютеранські парафії, а пастору Матейдису дозволити подальше провадження релігійної практики⁴⁴¹.

⁴³⁶ Оп. 1. – Спр. 46. Переписка с Советом по делам религиозных культов при Совете Министров СССР, Уполномоченным Совета по делам религиозных культов по Украинской ССР, местными советскими органами и служителями культа о деятельности религиозных общин реформатской церкви. – 6 февраля 1950 г. – 29 декабря 1950 г. – Арк. 13–14.

⁴³⁷ Оп. 1. – Спр. 25. Циркулярные и инструктивные письма Совета по делам религиозных культов при Совете Министров СССР и Уполномоченного Совета по делам религиозных культов при Совете Министров УССР. – 10 марта 1948 г. – 30 декабря 1948 г. – Арк. 9.

⁴³⁸ Оп. 1. – Спр. 46. Переписка с Советом по делам религиозных культов при Совете Министров СССР, Уполномоченным Совета по делам религиозных культов по Украинской ССР, местными советскими органами и служителями культа о деятельности религиозных общин реформатской церкви. – 6 февраля 1950 г. – 29 декабря 1950 г. – Арк. 13–14.

⁴³⁹ Оп. 1. – Спр. 25. Циркулярные и инструктивные письма Совета по делам религиозных культов при Совете Министров СССР и Уполномоченного Совета по делам религиозных культов при Совете Министров УССР. – 10 марта 1948 г. – 30 декабря 1948 г. – Арк. 9.

⁴⁴⁰ Оп. 1. – Спр. 46. Переписка с Советом по делам религиозных культов при Совете Министров СССР, Уполномоченным Совета по делам религиозных культов по Украинской ССР, местными советскими органами и служителями культа о деятельности религиозных общин реформатской церкви. – 6 февраля 1950 г. – 29 декабря 1950 г. – Арк. 13–14.

⁴⁴¹ Оп. 1. – Спр. 25. Циркулярные и инструктивные письма Совета по делам религиозных культов при Совете Министров СССР и Уполномоченного Совета по делам

попереднього представлення окремих протоколів зборів кожної релігійної громади про входження у громади ЄХБ.

У другій половині 40-х – першій половині 50-х рр. XX ст. радянська конфесійна політика щодо релігійних об'єднань влясся у трьох основних напрямках: їх ресстрації кампанії «анкстизації» служителів культу і фінансовому контролю владі. Відзначимо, що більшість пізнопротестантських громад принципово не погоджувалися з офіційною лінією керівництва держави, у якій свобода совісті й надалі залишалася декларованою. Це, у свою чергу, призвело до формування в 50-60-х рр. «сектантського підпілля», куди увійшли свідки Єгови, частина лідерів і вірників ЄХБ, очолюваних опозиційною Радою Церков та п'ятдесятницьких громад й адвентисти-реформісти. Їх діяльність була оголошена протизаконною, про що свідчили тогочасні чинні законодавчі акти про релігійні культу.

Таким чином, протестантські конфесії функціонували у легальному та нелегальному правових статусах. Релігійні громади, які зуміли продемонструвати гнучкість позиції стосовно нового політичного режиму та тогочасного правового поля, були офіційно зареєстровані в органах державної влади, і, відповідно, їх правовий статус визначався як законний. До них належали протестантські конфесії реформатів і лютеран, євангельських християн-баптистів під керівництвом ВРЄХБ, адвентисти Сьомого Дня.

Директивний лист Уповноваженого Ради у справах релігійних культур при РМ СРСР по Закарпатській області від 30 травня 1947 р. «Про реєстрацію церковних римо-католицьких громад, релігійних громад євангельських християн-баптистів і єврейських релігійних громад» зобов'язував місцеві органи виконавчої влади надати своїм представникам повноваження щодо укладання типових угод на передачу церкви або молитовного будинку у безоплатне і безстрокове користування релігійної громади. Окрім зазначеного, спеціально уповноваженим представникам окружних та міських виконавчих комітетів пропонувалося наступне: спільно із церковними радами або правліннями релігійних громад зробити описи всього культового майна і офіційно його передати релігійній громаді⁴⁵⁰.

Однак радянська конфесійна політика, спрямована на всевладний контроль, як завжди, призводила до невтішних наслідків. Зокрема, у Мукачівському, Рахівському та Тячівському районах недалекоголядні дії чиновництва у вирішенні майнових питань викликали хвилю незадоволення з боку громад ЄХБ. І це при тому, що київська владна верхівка, з огляду на «специфічні особливості Закарпатської області у питанні взаємостосунків з представниками релігійних культур», наголошувала на необхідності прийняття виважених рішень щодо зняття з реєстрації релігійних громад⁴⁵¹.

Треба наголосити, що Рада у справах релігійних культур при РМ СРСР документом від 13 вересня 1948 р. регламентувала порядок передачі недіючих молитовних будівель, що могли бути використані під такі культурно-освітні установи: школи, бібліотеки, музеї, книжкові фонди-сховища, зали-лекторії та архіви⁴⁵². Вся складність полягала в тому, що саме ці «специфічні особливості» посадовці здебільшого і не брали до уваги. Так, у селі Нересниця на Тячівщині до 1945 р. функціонував

⁴⁵⁰ Ф. 1490. Уполномоченный Совета по делам религиозных культов при Совете Министров СССР по Закарпатской области. – Оп. 1. – Спр. 15. Переписка с Уполномоченным Совета по делам религиозных культов при Совете Министров УССР, местными советскими органами и служителями культа о регистрации религиозных общин. – 5 апреля 1947 г. – 22 сентября 1947 г. – Арк. 8, 14.

⁴⁵¹ Оп. 1. – Спр. 53. Переписка с Советом по делам религиозных культов при Совете Министров СССР, Уполномоченным Совета по делам религиозных культов по УССР, местными советскими органами о регистрации религиозных общин. – 16 января 1951 г. – 10 ноября 1951 г. – Арк. 10.

⁴⁵² Оп. 1. – Спр. 25. Циркулярные и инструктивные письма Совета по делам религиозных культов при Совете Министров СССР и Уполномоченного Совета по делам религиозных культов при Совете Министров УССР. – 10 марта 1948 г. – 30 декабря 1948 г. – Арк. 20.

сирігський будинок, збудований місіонерською групою американських баптистів. Одну частину будинку чиновниками було передано для потреб шкільництва (однак, без відповідної санкції офіційної Москви), а в іншій – розміщено декілька квартир вірників і незначну за розмірами кімнату для проведення молитовних зборів (до речі, переданою у користування на підставі типової угоди місцевій громаді баптистів)⁴⁵³.

Уповноважений Ради у справах релігійних культів при РМ СРСР по УРСР Петро Вільховий поінформував московське керівництво: «...Закарпатський обком КП(б)У поставив нас до відомо, що секретарям Мукачівського і Тячівського окружкомів у селах Великі Лучки, Угтя й Нересниця запропоновано прийняти міри щодо виправлення допущених порушень: там, де вже немає можливості повернути, то надати рівноцінні (взаємні) приміщення, а де можливо безболісно повернути – там буде повернутий молитовний будинок»⁴⁵⁴. Михайло Распутко, у свою чергу, за результатами вивчення даної проблеми, зробив висновок про можливість надання іншого придатного приміщення для моління нресницькій громаді ЄХБ, однак про вирішення питання щодо надання квартир представникам згаданої релігійної громади у документі не йшлося.

Не вельми переконливим з боку місцевих органів влади стало рішення про передачу будівлі у Великому Бичкові на Рахівщині: через нечисленність місцевої громади ЄХБ, яка використовувала приміщення для своїх зібрань, його було передано для потреб Великобичківської музичної школи, а вірникам планувалося надати інше. Цей будинок побудовано у 1936 р. зусиллями членів громади⁴⁵⁵. І зовсім незрозумілим є рішення про передачу в 1949 р. будівлі углянської громади ЄХБ на баланс маслозаводу⁴⁵⁶, чим порушувалася вже згадувана директивна вказівка Ради у справах релігійних культів при РМ СРСР від 13 вересня 1948 р.

Однією з форм встановлення владного контролю над служителями релігійних культів загалом і протестантських зокрема стала фіскальна політика уряду. Відповідно до наказу Міністерства фінансів УРСР від 5 травня 1948 р. №578 з 10 до 24 травня того ж року його працівниками переглянуто порядок обкладання податком духовенства у всіх містах та округах Закарпатської області. Основним завданням перевірок стало встановлення фактичних прибутків за підсумками 1947 р. і нарахування авансових платежів за 1948 р. З цієї метою перевірено 340 платників і 440 – залучених до сплати податків служителів культів. Результати перевірок засвідчили, що у місцевих фінвідділах взагалі були відсутні документи, що підтверджували б отримані прибутки, а в Ужгородському окружному фінвідділі вони встановлювалися шляхом виправлень і підробок фінансових актів! Враховуючи виявлені суттєві порушення стану фінансової дисципліни, працівниками Міністерства фінансів УРСР платникам податку в 14 округах дораховано за 1947-1948 рр. кошти у сумі 437,6 тис. крб. і зменшено по 7 округах 81 платнику за підсумками 1947 р. на загальну суму 306,8 тис. крб.⁴⁵⁷

Значимим, що реформатські священики наприкінці 40-х сплачували досить-таки значні суми грошового податку, навіть подекуди набагато вищі, ніж представники інших конфесій, наприклад, греко- і римо-католики та православні. Так, у 1947 р. 1 священнослужитель-реформат із Хустщини сплатив 4 148 крб., тоді як у тій же окрузі 21

⁴⁵³ Оп. 1. – Стр. 54. Переписка с Советом по делам религиозных культов при Совете Министров СССР, Уполномоченным Совета по делам религиозных культов по УССР, местными советскими органами о взятии на коммунальный баланс церковных зданий. – 3 января 1951 г. – 31 декабря 1951 г. – Арк. 9–10.

⁴⁵⁴ Там само. – Арк. 14.

⁴⁵⁵ Там само. – Арк. 47.

⁴⁵⁶ Там само. – Арк. 9–10.

⁴⁵⁷ Оп. 1. – Стр. 37. Жалобы и заявления верующих и служителей культа на действия местных властей, на неправильное обложение налогами и др. и переписка об их рассмотрении. – 7 апреля 1948 г. – 22 ноября 1948 г. – Арк. 9.

Що стало поштовхом до зміни владного курсу – документи замовчують. На нашу думку, влада не вважала лютеранську церкву краю загрозою для себе, на відміну від реформатської, яка володіла культовими будівлями та підтримувала зв'язки із одновірцями за кордоном.

Проаналізувавши ряд історичних джерел з історії протестантських конфесій Закарпаття, що були офіційно зареєстровані органами державної виконавчої влади і, відповідно, діяли на законних підставах – громад ЄХБ, які визнавали керівництво з боку ВРЄХБ, реформатів і лютеран, можна констатувати, що, окрім них, перебуваючи під контролем чиповницької владної вертикалі, у другій половині 40-х – першій половині 50-х рр. ХХ ст. зробили спробу адаптуватися до нових, жорстких умов «радянської дійсності», й адвентисти.

Адвентистські релігійні громади за часів Чехословацької республіки, складовою частиною якої була і Підкарпатська Русь, мали зовсім незначну кількість вірників⁴⁴², а тому перед їх лідерами постали надзвичайно складні завдання організаційної розбудови своєї церкви та реалізації «месіанського призначення адвентистського руху» загалом і «соціальної діяльності окремого віруючого» зокрема⁴⁴³. На вимогу владних структур, для всіх громад адвентистів Сьомого Дня був направлений документ від 10 червня 1947 р., що стосувався і діяльності АСД Закарпаття та регламентував «встановлення правильного порядку обслуговування громад проповідниками слова Божого і загальної побудови нашої Церкви»⁴⁴⁴.

Суть цього документа – викладення змісту так званих положень, спрямованих на встановлення жорсткої централізації всередині їх громад:

- право проповідувати у громаді надавалося виключно пресвітеру і – у виняткових випадках під його особисту відповідальність – одному із найбільш підготовлених вірників;
- особам, які не були членами громад, заборонялося проповідувати в інших громадах;
- пресвітер повинен обслуговувати тільки ту громаду, в якій його обрано і зареєстровано, оскільки будь-які переміщення порушували цілісний порядок;
- право відвідування інших адвентистських громад, проповідування та відправлення обрядів надавалося і республіканським Уповноваженим Всесоюзної Ради адвентистів Сьомого Дня (далі – ВРАСД) у межах республіки, у якій вони зареєстровані;
- громаді, у разі необхідності, надавалося право у відправленні обрядів хрещення, переломлення хліба, одруження або у випадках виникнення особливо спірних питань, – запрошення, окрім республіканського Уповноваженого ВРАСД, рукопокладеного проповідника з району або області;
- проповідники щоквартально письмово повинні були інформувати (місцеві органи влади – О.Л.) про «духовний стан» членів громад, які ними обслуговувалися⁴⁴⁵.

Однак «централізаторська політика» лідерів адвентизму не мала такого успіху, як у євангельських християн-баптистів. Зокрема, офіційний Київ у червні 1949 р. довів до

релігійних культів при Совете Міністрів УРСР. – 10 марта 1948 г. – 30 декабря 1948 г. – Арк. 16.

⁴⁴² Палінчак М. Державно-церковні відносини на Закарпатті та в Східній Словаччині в 20 – середні 30-х років ХХ століття. – Ужгород: Ужгород. держ. ун-т, Українська асоціація релігієзнавців, 1996. – С. 25.

⁴⁴³ Єленський В. Сучасний протестантизм: динаміка, процеси, тенденції. – К.: Т-во «Знання» УРСР, 1989. – С. 21.

⁴⁴⁴ Оп. 1. – Спр. 13. Циркулярные и инструктивные письма Совета по делам религиозных культов при Совете Министров СССР и Уполномоченного Совета по делам религиозных культов при Совете Министров УССР. – 12 июня 1947 г. – 11 декабря 1947 г. – Арк. 8.

⁴⁴⁵ Там само.

відома обласного Уповноваженого у справах релігійних культів Михайла Распутька інформацію про несанкціоноване зібрання на Хустщині адвентистів і вільних християн. Останні, як уже зазначалося, незважаючи на підписання «Акта про приєднання до Союзу ЄХБ...», що фактично зніслював їх самостійність як релігійних громад, залишалися вкрай незадоволеними таким розвитком подій. На порядку денному цього підпільного зібрання стало одне-єдине, але надзвичайно болюче питання: об'єднання адвентистів з громадами вільних християн, які не визнавали рішень Мукачівської конференції, а тому Київ терміново зажадав від підлеглого «...збирання якомога докладніших матеріалів про характер цього зібрання та його ініціаторів»⁴⁴⁶.

Адвентизм досить-таки швидко знайшов своїх прихильників у краї. Заслугує на увагу і той факт, що, як зазначав у своїй інформації до обласного Уповноваженого у справах релігійних культів пресвітер виноградівської громади АСД Іван Химилець, прийняли нову віру особи, які раніше були греко- і римо-католиками, баптистами, реформатами і навіть іудеями!⁴⁴⁷. До речі, саме Іван Химинсьць та Іван Капітан стали найавторитетнішими керівниками адвентистських громад на Закарпатті. АСД сіл Руського Поля Тячівського і Мужієва Берегівського районів⁴⁴⁸.

Отже, незважаючи на всю складність першого повоєнного десятиліття, це період відносних поступок радянської влади у конфесійному питанні, що характеризувався, насамперед, розпочатою навесні 1947 р. офіційною реєстрацією релігійних громад, у тому числі й протестантів – реформатів (зрештою, можновладці погодилися на їх окрему реєстрацію, без сумнозвісної «юрисдикції» ВРЄХБ. На жаль, нам не вдалося відшукати джерела, які б свідчили про причини, що спонукали високопосадовців змінити своє рішення у вищезгаданому питанні.

Вочевидь, вагомими важелями впливу для останніх стали тісні зв'язки реформатів краю з Угорською реформатською церквою, незважаючи на позицію її єпископа Ласла Раваса, який погодився на умови «об'єднання» реформатів з ЄХБ, та міжнародними протестантськими організаціями), лютеран, євангельських християн-баптистів, адвентистів Сьомого Дня, їх кількісним зростанням. Водночас новою владою вишукуються і, найголовніше, – відпрацьовуються механізми «вивчення» релігійних громад, в основі яких вже закладаються підвалини майбутніх адміністративних переписань. Решта – вільні християни, свідки Єгови, адвентисти-реформісти, частина п'ятдесятницьких громад – на вимогу влади залишаються поза межами правового поля: практика «об'єднання» вільних християн і п'ятдесятників краю в Союзі ЄХБ давала чудову змогу чиновництву встановити тотальний контроль над цією релігійною організацією, оскільки, – як слушно зауважує Вікторія Любащенко, – їх контролювання в єдиній системі було значно простішим⁴⁴⁹. Красномовним свідченням такої лінії радянської конфесійної політики і стали громади вільних християн Закарпаття, які, не погодившись на запропоновані владою умови так званого об'єднання, відразу опинилися поза законом, тобто позбавлялися права офіційної реєстрації в органах державної виконавчої влади, а існувати могли, як уже наголошувалося, тільки за умови

⁴⁴⁶ Оп. 1. – Стр. 41. Переписка с Уполномоченным Советом по делам религиозных культов при Совете Министров УССР, местными советскими органами о деятельности религиозных сект. – 6 января 1949 г. – 9 декабря 1949 г. – Арк. 12.

⁴⁴⁷ Оп. 1. – Стр. 59. Жалобы и заявления верующих и служителей культа на действия местных властей, о разрешении проведения религиозных обрядов и др. и переписка об их рассмотрении. – 10 января 1951 г. – 31 декабря 1951 г. – Арк. 42.

⁴⁴⁸ Оп. 2. – Стр. 12. Переписка с Уполномоченным Советом по делам религиозных культов при Совете Министров УССР, местными советскими органами и служителями культа о деятельности религиозных сект. – 26 апреля 1958 г. – 25 октября 1958 г. – Арк. 7.

⁴⁴⁹ Любащенко В. Історія протестантизму в Україні ... – С. 299.

православним священником було сплачено всього 346 крб. У місті Ужгороді і реформатський пастор сплатив 3 076 крб., тоді як 3 римо-католиків – усього 299 крб. Не кращою була ситуація у місті Берегові – і реформатський служитель культу сплатив аж 10 715 крб., тоді як і православний – всього 102 крб.! Схожа картина вимальовувалась і на Тячівщині – і священником-реформатом сплачено 1 586 крб., а 25 православними – всього 750 крб.⁴⁵⁸

Розглянемо і становище протестантських громад краю, які належали до «сектантського підпілля». Серед їх строкатості виокремимо християн віри євангельської або п'ятдесятників і руських християн, які ще називали себе християнами руської християнської віри. Однак ці громади у другій половині 40-х – першій половині 50-х рр. не відігравали провідної ролі у конфесійній мозаїці Закарпаття. Зокрема, руські християни мали тільки одну громаду в Рахові, очолювану пресвітером Андрієм Дапоком, яка, до того ж, діяла неофіційно⁴⁵⁹. На жаль, документи не зберігають жодних відомостей про її місіонерську діяльність та основи віровчення.

40-ві рр. ХХ ст. лідери п'ятдесятництва зустріли у вікрай важкому становищі: відсутність єдиної організаційної структури зразка євангельських християн-баптистів та переслідування вірників негативно позначилися як на їх релігійних громадах, так і на конкретних особистостях.

24 серпня 1945 р. чотири п'ятдесятницькі лідери підписали угоду «Про об'єднання з євангельськими християнами і баптистами в один Союз», що містила 12 пунктів. Ця угода, що отримала назву «Московської» або «Серпневої», мала досить компромісний характер: так, вона не передбачала повної відмови п'ятдесятників від своєї релігійної догматики і культової обрядовості, зокрема, у ставленні до їх центрального догмату – хрещення «духом святим» і так званого дару пророкування – говоріння на іншомовах. Але прагнення керівництва ВРСХБ якомога швидше знівелювати самостійність п'ятдесятницьких громад призвело до активної протидії останніх.

У березні 1948 р. у Дніпродзержинську відбулася розширена нарада за участю служителів культу п'ятдесятництва, яка прийняла послання до ВРСХБ з вимогами щодо усунення порушень «Серпневої угоди»: поновлення відлучених служителями ВРСХБ п'ятдесятницьких пресвітерів, визнання статусу служителів культу п'ятдесятницьких громад, призначення старшими пресвітерами регіональних об'єднань Союзу ЄХБ з більшою частиною прихильників п'ятдесятництва їх представників, а там, де вони становили меншу частину – заступниками і введення до складу ВРСХБ представника п'ятдесятників. Звичайно, така позиція сприймалася чиновниками як антидержавна, а тому, власне, і реакція була передбачуваною – учасників наради притягнуто до кримінальної відповідальності⁴⁶⁰.

Не минули ці процеси і п'ятдесятницькі громади Закарпаття. Так, 17 вересня 1947 р. Уповноважений Ради у справах релігійних культів при РМ СРСР по УРСР Петро Вільховий надіслав директивну вказівку, в якій, акцентуючи увагу на підведених результатах «злиття» громад християн євангельської віри з євангельськими християнами-баптистами на Україні, вимагав проаналізувати проведену роботу й на загальнообласному рівні, беручи до уваги «поведінку і політичний настрій» насамперед п'ятдесятницьких громад⁴⁶¹.

⁴⁵⁸ Там само.

⁴⁵⁹ Оп. 1. – Спр. 41. Переписка с Уполномоченным Совета по делам религиозных культов при Совете Министров УССР, местными советскими органами о деятельности религиозных сект. – 6 января 1949 г. – 9 декабря 1949 г. – Арк. 20.

⁴⁶⁰ Єленський В. Сучасний протестантизм: динаміка, процеси, тенденції. – К.: Т-во «Знання» УРСР, 1989. – С. 28–29.

⁴⁶¹ Оп. 1. – Спр. 13. Циркулярные и инструктивные письма Совета по делам религиозных культов при Совете Министров СССР и Уполномоченного Совета по делам религиозных культов при Совете Министров УССР. – 12 июня 1947 г. – 11 декабря 1947 г. – Арк. 13.

Наприкінці 40-х рр. ХХ ст. спостерігається помітна активізація серед єговістів. Так, у 1947 р. було проведено зібрання свідків Єгови під керівництвом Івана Махитюка у Солотвині Тячівського району, які не визнали новий державний лад⁴⁶². Саме тоді прокотилася і перша хвиля арештів: 18 квітня 1947 р. обласним судом були засуджені на 5-7 років ув'язнення єговісти Ракошина Мукачівського району, яких звинуватили у ворожому ставленні до радянської влади, антирадянській агітації, відмові від участі у виборах, служби в армії, зберіганні антирадянської літератури. Довготривалі терміни ув'язнення – 25 і 10 років за «антирадянську і контрреволюційну діяльність» – отримали єговісти Кобилецької Поляни та Білої Церкви на Рахівщині, яких було засуджено 17 серпня 1949 р. На такий же термін ув'язнення 26-27 липня 1950 р. засуджено єговістів сіл Калипи, Діброви і Ганичі Тячівського району, на 10 років виправно-трудовах таборів 21 березня 1952 р. засуджені їх одновірці – мепканці сіл Торунь і Присліп на Міжгірщині⁴⁶³.

Хвилю судових процесів кінця 40-х – початку 50-х рр. дослідники пов'язують з проведенням у 1953 р. у місті Берні (Швейцарія) світового конгресу єговістів, на якому було прийнято рішення про те, що свідки Єгови шанують конституційні закони держави, які створені у дусі поваги до Бога. Нові настанови надавали їм дозвіл ставати на військовий облік, отримувати паспорт і працювати в колгоспах⁴⁶⁴.

Підсумовуючи вищевикладене, ми дійшли висновку, що чехословацький та угорський уряди намагалися тримати у полі зору протестантів краю, хоча про факти відвертих репресій щодо протестантських вірників – наших краян ми не можемо стверджувати.

Новий радянський політичний режим, прагнучи зробити підконтрольною діяльність релігійних об'єднань і служителів культів, змушений був вдатися до певних поступок, однак вишукував і такі «форми та методи роботи», які б давали змогу забезпечити дієвий контроль над ними. І вони були знайдені: офіційна реєстрація релігійних громад 1947 р., як уже наголошувалося, фактично призвела до їх узаконеної диференціації, що, у свою чергу, стало поштовхом до формування так званого сектантського підпілля. Реєстраційні заходи супроводжувалися укладанням типових угод на передачу церкви або молитовного будинку у безоплатне і безстрокове користування релігійній громаді (що слід розуміти як облік всього наявного культового майна – О.Л.). З цією метою владою вводиться інститут спеціально уповноважених представників окружних та міських виконавчих комітетів, функцією яких стала реалізація державницьких підходів у вирішенні конфесійних проблем. Однак нерідко свавільні дії чиновництва, особливо у майнових суперечках, призводили до різних зловживань з боку посадовців, чим порушувалися навіть директивні вказівки вищестоящих органів влади. Зокрема, такі факти були зафіксовані на Тячівщині, Мукачівщині та Рахівщині.

У фіскальній політиці уряду яскраво простежується упередженість до порядку обкладання духовенства податками. про що свідчили вищенаведені дані: як правило, у сплаті податкових платежів пріоритет надавався православним священикам, які сплачували значно менші грошові суми, ніж реформатські пастори. Однак чиновницьких зловживань місцевого рівня не вдавалося уникнути й у цій сфері, про що засвідчили і перевірки, проведені у 1948 р. на Закарпатті.

⁴⁶² Веров Я. Про секти і сектантів. – Ужгород: Закарпат. обл. вид., 1959. – С. 19.

⁴⁶³ Довганич О., Хланта О. У жорнах сталінських репресій: З історії ліквідації греко-католицької церкви та її воз'єднання з руською православною церквою, переслідування інших релігійних громад у 40-50-х роках ХХ століття / Передм. Бедя В.В. – Ужгород: Карпати-Гражда, 1999. – С. 66–68.

⁴⁶⁴ Там само. – С. 69–70.

Отже, влада, починаючи з другої половини 40-х ХХ ст. опрацьовує стратегію надання так званого правового статусу релігійних об'єднань, при цьому не забуваючи про узагальнення «соціально-політичного портрета» їх керівників, що, зрештою, символізувало узаконення кабальних умов їх існування і діяльності у подальші роки та встановлення над ними тотального контролю.

Резюме

Лешко О.

Протестантські громади Закарпаття в 30-40 рр. ХХ ст.

Ключові слова: протестантські громади, релігійне життя, Підкарпатська Русь, Закарпаття.

В даній статті на основі архівних джерел Державного архіву Закарпатської області та сучасних протестантських видань проаналізовано релігійне життя протестантських громад Підкарпатської Русі та Закарпаття в 30-40-х рр. ХХ ст. – періоди правління чехословацького, угорського і радянського режимів, процеси їх структурування та еволюції.

У статті акцентовано увагу й на виникненні в краї протестантських течій, висвітлені деякі їхні догматичні питання: ранньопротестантських, зокрема реформатів і пізньопротестантських – дарбістів (вільних християн), свідків Єгови, адвентистів Сьомого Дня.

Резюме

Лешко О.

Протестантские общины Закарпатья в 30-40 гг. ХХ ст.

Ключевые слова: протестантские общины, религиозная жизнь, Подкарпатская Русь, Закарпатье.

В данной статье на основе архивных источников Государственного архива Закарпатской области и современных протестантских изданий проанализированы религиозная жизнь протестантских общин Подкарпатской Руси и Закарпатья в 30-40-х гг. ХХ ст. – периоды правления чехословацкого, венгерского и советского режимов, процессы их структурирования и эволюции.

В статье акцентировано внимание и на возникновении в крае протестантских течений, освещены некоторые их догматические вопросы: раннепротестантских, в частности реформатов и позднепротестантских – дарбистов (свободных христиан), свидетелей Иеговы, адвентистов Седьмого Дня.

Summary

Leshko O.

Protestant Communities of Transcarpathia in 30-40^s of the 20th Century

Key words: protestant communities, religious life, Subcarpathian Rus, Transcarpathia.

In the given article on the basis of archival sources of the State Archive of Transcarpathian region and modern protestant editions, the author analyzed the religious life of protestant communities of Subcarpathian Rus and Transcarpathia in 30-40s of the 20th cent. – the periods of Czechoslovak, Hungarian, and Soviet regimes, the processes of their structuring and evolution.

In this article the great attention is also paid to the appearance of protestant trends in the region, some of their dogmatic questions are revealed: early protestant trends questions, reformates in particular and late protestant trends questions – darbists (free Christians), Jehovah's Witnesses, and Seventh-day Adventists.